Att göra pojkar till män

Manlighet i den militära sfären

av Peter Jönsson

Résumé

This article will explore the connection between manliness and the military sphere from the middle ages until the start of the first world war as well as the conception of being a man relating to wounds acquired on the battlefield. During the middle ages the right to bear arms was connected to being a man; it was also considered a great insult to be called unmanly. Courage, honor and duty have historically been seen as desirable for the ideal soldier but also for men in the civil society. These were important traits to maintain the hard discipline needed in the early modern armies; the mind needed to be in control of the emotions. In the early 20th century, the war itself was seen to strengthen the supposedly softened men. From the middle ages until the first world war the ideal man was a self-disciplined one who could endure hard conditions and physical wounds. It was also important for the soldiers to be treated as men; accusations of unmanliness were not taken lightly. These conceptions of manliness can be seen in individual statements from Swedish soldiers during the 18th century.

UNDER STORA NORDISKA kriget, 1700–1721, anföll det svenska infanteriet i täta formationer. Soldaterna marscherade under tystnad mot fienden, beskjutna av såväl musköter som kanoner, tills de befann sig på 70 meters avstånd. Då avlossar hälften av soldaterna sina musköter, den andra hälften väntar med att skjuta tills de är så nära att de kan se fiendens ögonvitor. Därefter anfaller de fiendesoldaterna med värjor och bajonetter.[1] Bajonettanfallet, där mannen ansågs vara den som kontrollerar händelserna på slagfältet, kommer att leva kvar som sinnebilden av den hjältemodiga, manliga, ideala striden i Europas arméer fram tills första världskriget.[2]

Numera är det kanske inte bajonettanfall som främst förknippas med manlighet men kopplingen till det militära lever kvar så som i den svenska värnpliktens förmåga att göra pojkar till män.[3] Traditionellt har soldatidealet bestått av mod, heder och plikt; ideal som även varit desamma för män i det civila samhället. Historikern Magnus Perlestam framhåller att kopplingen mellan soldat- och mansideal troligtvis är starkare i samhällen som bygger upp sina arméer utifrån ett resonemang om samhällsansvar, så som värnpliktssystemet.[4]

Uppfattningen om vad som anses vara manligt skiljer sig dock över tid, mellan olika samhällsklasser och mellan olika samhällen. Detta är något som man inom forskningen kallar för ett konstruktivistiskt perspektiv. Manlighet ses som en föränderlig kulturell konstruktion, det vill säga en mänsklig uppfinning.[5] Historikern David Gaunt framhåller hur manlighet dels är ett begrepp som

speglar det stereotypiska mansidealet, dels tar sig uttryck i det verkliga livet.[6] Hur har då synen på manlighet sett ut i historien? Artikeln består av två delar. Den första delen kommer att undersöka hur den ideala mannens egenskaper har omtalats i förhållande till den militära sfären från medeltiden fram till första världskriget. Den andra delen kommer att undersöka hur soldater har talat om sina kroppar i förhållande till skador och kroppsbestraffningar i militära sammanhang.

Manlighet i den militära sfären

Sigurd Fafnesbane, som är huvudpersonen i Völsunga saga från 1200-talet, sägs vara medeltidens nordiska idealman.

> Hans hår var brunt till färgen och vackert att se på och hade långa lockar; skägget var tjockt och kort och hade samma färg som håret. Han hade hög näsa och brett ansikte med framträdande knotor; hans ögon var så vassa att inte många vågade se honom under ögonbrynen. Hans axlar var så breda att man trodde att man såg två män. Hans kropp var likadan skapt beträffande längd och grovlek på det sätt som det anstod sig bäst.

Den positiva beskrivningen av Sigurds kroppsbyggnad beror på att mannens fysiska egenskaper gav uttryck för hans inre karaktär. Dessutom avslöjar Sigurds vassa ögon att han var en krigare av hög börd.

Manlighet kännetecknades av såväl social som fysisk styrka i form av handlingskraft och mod. Att vara en man innebar även, till skillnad från barn, trälar och kvinnor, rätt att bära vapen. Bonden använde vapen som arbetsredskap medan de högättade använde dem för att föra krig. Svaghet, beroende och feghet var omanliga egenskaper; att bli kallad feg var en grov förolämpning och att bli kallad omanlig var i den isländska lagsamlingen Grágás det värsta en man kunde råka ut för. Straffet var fredlöshet och den drabbade hade rätt att utkräva hämnd, något som lagen i övrigt endast medgav för dråp och våldtäkt.[7]

Under 1600-talets början var manlighet en militär egenskap hos framförallt officerare. Manlighet innebar att vara modig på slagfältet; mod och manlighet användes alltså som synonymer. Gustav II Adolf betonar att en officer ska vara manlig i faran och inte låta sig skrämmas av dödens vånda. Mod, tapperhet och offervilja var centrala för officerens manlighet. En trogen krigsman var manlig, han skulle liksom sin kung vara beredd att dö för fosterlandet. Med Karl XI kommer pliktkänsla alltmer att betonas, liksom fysisk och själslig styrka. Det var viktigt att kunna bevara lugnet under striden. Under samma tid kommer mod alltmer att förknippas med ett enkelt yttre; även den gemene soldaten kommer att kunna betraktas som modig. Detta menar historikern Kekke Stadin delvis beror på Karl XI:s och Karl XII:s porträtt där de avbildas i enkla soldatuniformer.[8]

1688 håller studenten Carl Magnus Mellin, adelsman som senare i livet kommer att bli officer, ett tal i Åbo angående tapperhet. Mellin menar att tapperhet är en dygd som nås genom försiktighet, inte huvudlöshet, samtidigt som den tappra handlingen ska vara rättfärdig och from. Den tappre är förnuftig och kan kontrollera sina känslor. Den tappre är även from eftersom det inte finns någon själslig styrka eller handlingskraft utan Guds hjälp. Mellin menar att det inte passar sig för en tapper man att söka skydd hos djävulen för att inte skadas i strid. Tvärtom innebär tapperhet att utsätta sig för fara och uthärda smärta, desto svårare smärta desto tapprare är mannen.[9]

Kopplingen mellan mod och manlighet ses även i soldaters dagböcker från stora nordiska kriget. Med hjälp av dessa har Magnus Perlestam undersökt vad som ansågs vara ett modigt och tappert beteende i den karolinska armén. Den som handlat fegt fick endast upprättelse genom ett manligt agerande. Ett modigt och tappert beteende kännetecknades av att kämpa väl, riskera livet trots dåliga odds samt att kunna utstå tuffa situationer. Höga förlustsiffror för fienden var ett sätt att visa hur tappert svenskarna slagits. Ett annat sätt var att anfalla fienden med blanka vapen[10] eller att uthärda fientlig eldgivning. Bland officerarna ses även en vilja att visa tapperhet genom att vara det första regementet att anfalla fienden.[11]

Perlestam visar även vad som ansågs vara modigt genom att studera omdömen om fega beteenden hos fienden. Att vara högljudd och skrika innan drabbning sågs som ett tecken på feghet. Just att skrika inför ett anfall kan fylla olika syften; den troligaste orsaken tycks vara att injaga skräck i fienden men det kan även vara ett sätt att bygga upp det egna modet inför det kommande anfallet. En soldat som är tyst signalerar att denne inte behöver bygga upp något extra mod inför striden. Svenskarna, som sågs som tappra av naturen, anföll för det mesta under tystnad. I de fall de svenska anfallen är högljudda görs det klart att detta enbart rör sig om en krigslist. Det ansågs även fegt att undvika strid och fältslag, något de polska och ryska motståndarna ofta gjorde. Istället överföll de karolinernas tross och läger, vilket upprörde de svenska soldaterna som menade att sådana räder inte utfördes av soldater utan av gårdstjuvar.[12]

Generalen Adam Ludwig Lewenhaupt ger uttryck för att mod var något soldaterna kunde öva sig till; mod var något flyktigt som var beroende av deras erfarenheter och framgångar i strid. För att upprätthålla modet var det viktigt att officerarna föregick med gott exempel, de skulle inspirera soldaterna genom modiga handlingar. Det var även viktigt att de upprätthöll disciplinen och straffade dem som handlade fegt. För att ingjuta mod i soldaterna var det dock viktigast med en förtröstan hos Gud. Förvisso var det tillåtet att ta skydd från fientlig beskjutning vid belägringar eller försvarsstrider men inte vid anfallsstrid. Här spelade det ingen roll vilken fara soldaten utsatte sig för, det var redan förutbestämt av Gud om soldaten skulle träffas av fiendens kulor.[13]

I sin biografi över Karl XII förklarar Voltaire till viss del den svenska arméns framgångar med dess hårda disciplin. Även militärhistorikern John Keegan framhåller disciplinen som viktig för en armés framgångar. Om det inte vore för disciplinen är armén enbart en känslostyrd folkmassa. Keegan menar att det alltid finns en sådan känslostyrd folkmassa inom varje armé som bara väntar på att få bryta sig loss. Om dessa känslor tar över kommer soldaterna att fly; disciplinens uppgift är att ta kontroll över sådana känslor. Under 1700-talet skärps disciplinen i Europas arméer och hårda kroppsstraff väntar den soldat som bryter mot disciplinen.[14]

Självbehärskning sågs alltså som något nödvändigt för mannens framgång på slagfältet. Omvänt sågs lidelsen som ett hot mot mansidealet, en liderlig man betecknades som kvinsk under tidigmodern tid. Historikern Jonas Liliequist lyfter fram hur ett för stort erotiskt intresse och fåfänga, vilka ansågs vara kvinnliga egenskaper, var ett hot mot den manliga tapperheten och krigiska framgångar samtidigt som de avledde mannen ifrån bildning i fredstid.[15]

Hur ska de negativa omdömena om kvinnliga egenskaper förstås i förhållande till de som betraktas som manliga? Historikern Thomas Laqueur framhåller hur människan

historiskt enbart haft ett kön. Kvinnan ansågs vara passiv och enbart en ofullständig man medan mannen var aktiv och ansågs vara mest fullkomlig; mannen var den norm människan mättes emot. Tanken på man och kvinna som olika biologiska kön uppkommer under slutet av 1700-talet och tar fart först under 1800-talet.[16] Att som man tillskrivas kvinnliga egenskaper under 1600- och 1700-talen kan därför förstås som att denne är mindre fullkomlig som människa.

Under 1700-talet upplevs manligheten vara i förfall. 1788 skriver prosten Lanearus att ”Konung Carl den XII:s värja är ju redan för tung för våra officerare” och menar att kungens kavalleriutrustning ”snart nu trycka ryttaren ner till jorden”. Förfäderna ansågs vara såväl sundare som starkare och uppnådde en högre ålder. Det kroppsliga förfallet ansågs ha sitt ursprung i en mental förändring nämligen det överdrivna intresset för sinnliga nöjen såsom baler, komedier och spel. Detta ansågs försvaga själens styrka.[17]

Vid slutet av 1700-talet baseras mansidealet på den välproportionerliga, harmoniska och balanserade antika grekiska kroppen. Mannen var stark och återhållsam, krigisk och självbehärskad samt självuppoffrande för ett högre ändamål, exempelvis folket, nationen eller staten.[18] Det självuppoffrande idealet syns i soldatbrev från slutet av 1700-talet och 1800-talets början där manlighet förknippas med att lämna hemmet för att riskera livet för fosterlandet.[19]

År 1809 syns det manliga förfallet i form av förlusten av Finland. Soldaterna beskrivs som degenererade; de var för korta, för svaga och för sjukliga. Ett av initiativen för att råda bot på detta var Götiska förbundets bildande 1811. Tanken var att återuppliva den gamla svenska karaktären, nämligen göternas frihetsanda, rediga sinne och mannamod. Förebilder söktes hos såväl vikingar som 1600-talets krigare.[20]

Historikern Jens Ljunggren framhåller hur den manliga stereotypen kopplas till den nationella retoriken. Detta gör att den svenska identiteten och nationella styrkan i stort sett blir samma sak; det var inte främst individen som skulle stärkas utan istället nationens förmåga.[21] Per Henrik Ling, som även under en tid var medlem i Götiska förbundet, framhåller 1814 att nationens militära förmåga är beroende av befolkningens kroppskraft och manlighet. Den militära framgången berodde inte främst på vapenskicklighet utan istället på soldatens karaktär, ”militärisk förmåga ligger mindre i Gewärets riktiga behandlande; än i individuens (sic!) rådighet och storhet i faran”.

Lings mansideal var den oegennyttige mannen och innefattade egenskaper som handlingskraft, förmåga att uthärda kroppsliga plågor, fysisk styrka och bestämdhet men även religiösa ideal som kärlek, vänskap och ödmjukhet; människan skulle formas till Guds avbild och detta kunde bäst uppnås genom fysiska kroppsövningar. Människan måste lära sig att ta kontroll över sin kropp, sina drifter och sina impulser samtidigt som en harmoni skulle uppnås mellan kropp och själ. Med hjälp av gymnastik skulle svensken återta sina förfäders kraft och bli den disciplinerade vikingen.[22]

En intressant kommentar från 1870 angående den militärt präglade gymnastiken kommer ifrån Gustav Nyblaeus, överste och från 1862 föreståndare för Kungliga Gymnastiska Centralinstitutet. Utan gymnastiken riskerade männen att ”antaga den vapenlösa trälens eller den allt skydd behöfvande qvinnans modlösa och försagda lynne”.[23] Uttalandet för tankarna till hur rätten att bära vapen skiljde medeltidens män ifrån barn, kvinnor och trälar.

Gymnastiken kommer snart att bli ett skolämne som präglas av militära dygder och stor vikt läggs vid disciplin. Med skol-

gymnastiken ska de militära värdena återinföras i pojkarnas fostran till män. De militära formerna kommer att leva kvar och ha en stark ställning inom gymnastiken fram tills första världskriget.[24]

Liknande tongångar hörs i Tyskland före första världskrigets utbrott. Förhoppningen var att kriget skulle stärka landets män, vilka beskrevs som veka, osäkra och nervösa. Kriget ses som ett stålbad där den civile mannen skulle härdas till en soldat hård som metall.[25] Det manliga idealet har alltså varit starkt förknippat med krigaren och soldaten från åtminstone medeltiden fram till det tidiga 1900-talet. En kontinuitet kan ses i vilka egenskaper mannen och krigaren skulle besitta. Mannen bar vapen samtidigt som han var modig, med Guds hjälp var han tapper, hade god kontroll över såväl sin kropp som sina känslor och var självuppoffrande; sammanfattningsvis var idealet en disciplinerad man.

Manlighetsidealet i förhållande till den egna kroppen

Hur kom då manlighetsidealet till uttryck hos de enskilda soldaterna? Ett sätt att undersöka detta är att studera hur soldaters krigsskador har blivit beskrivna. Antropologen Sabine Kienitz har visat hur tyska krigsinvalider från första världskriget användes för moraliska argument emot kriget istället för att deras stympade kroppar sågs som ett tecken på tapperheten, modet och offerviljan som krävdes av soldaterna. Den skadade kroppen sågs inte längre som manlig. För att råda bot på detta tillverkades proteser, dels för att visuellt dölja den skadade kroppen, dels för att få krigsveteranerna i arbete. Att övervinna sin fysiska skada sågs som ett resultat av viljestyrka, något som betraktades som manligt.[26]

Hur beskriver soldaterna själva sina skador? Historikern Hugo Nordland har med hjälp av brev och dagböcker från det sena 1700-talets och tidiga 1800-talets krig visat hur dessa beskrivningar ofta saknar känslouttryck; det framstår som ett ideal att den sårade framställs som oberörd inför sina skador. Ett exempel är när kaptenen Georg Karl von Döbeln blir skjuten i huvudet under ett slag 1789. Von Döbeln hävdar att han red ungefär fyra kilometer innan han fick vård av en fältskär och red sedan vidare i ytterligare fyra kilometer, med blodet rinnandes från pannan, för att skriva en rapport till sin chef. Karl Adolf Brakel, som stod bredvid von Döbeln när denne skadades, hävdar däremot att han hjälpte von Döbeln till fältskären direkt efter att skadan inträffade. Det ter sig alltså som viktigt för von Döbeln att visa hur han härdat ut skadan och fullgjort sin plikt.

Ett andra exempel syns hos översten Per Brändström som blir skjuten i armen och bröstet 1808. I ett brev till sin fru beskriver han skottskadan och hur han fortsätter att ge order tills dess att ytterligare en kula träffar honom vilket orsakar svårigheter för Brändström att göra sin röst hörd. Det är alltså inte på grund av skadorna i sig utan först när skadorna hindrar Brändström från att ge order som han avviker från striden.[27]

När det gäller andras skador blir beskrivningarna mer känslosamma. Carl Johan Ljunggren berättar hur han ”blef så betagen, att jag inte kunnat bli det värre, om jag själf skjutit karlen” när hans fanjunkare träffades av en kula och sjönk ihop under deras samtal.[28] Ihjälskjutna befäl kunde även trigga soldaterna att fly från slagfältet. Obehaget av avhuggna lemmar och blodiga kläder på slagfältet framgår ur brev och dagböcker. Talande är fänriken Samuel Fredrik Siösteens beskrivning av hur han träffar på en skadad preussisk officer. Preussaren har

fått båda benen bortskjutna av en kanonkula och blöder kraftigt efter flera sabelhugg i huvud och armar; han ber Siösteen om något att dricka och får några klunkar vin innan döden infinner sig. Siösteen beskriver händelsen med orden ”Gud bevare mig att nonsin få se en så olycklig utan att kunna som nu gifva någon lindring”.[29]

Liknande mönster kan ses i beskrivningar av skador under stora nordiska kriget. Den 30 september 1703 blir löjtnanten Joachim Matthiae Lyth skadad under en kommendering och skriver ”då jag under rekognitionen blev skjuten i min vänstra benbipa (sic!) av en muskötkula, att saften utgick, och måste låta uttaga 6 st. benskärvor, 3:ne så stora som en nagel och de 3 något mindre”.[30] Året därpå såras Lyth igen vid ett fientligt bakhåll. Den 4:e Juli 1704 skriver han att ”inom en halv timma blevo de alldeles förjagade [fienden], och vankades bra stryk för dem, under vilken aktion jag blev huggen i vänstra handen av en sabel”.[31] Lyth beskriver sina skador mest i förbifarten och är tillsynes oberörd över sabelhugget.

Detta kan även ses hos korpralen Erik Larsson Smepust. Den 16:e juli 1705 deltar Smepust i slaget vid Gemäuerthof och skriver ”uti samma attack blev jag blesserad uti min vänstra arm av en muskötkula”.[32] Smepust kommer att överleva slaget och skadas fler gånger under det norska fälttåget. ”D. 29 Januarii [1716] blev jag stucken i ansiktet vid Hedemora stad. […] D. 23 Junii blev jag skjuten i min vänstra axel vid Fredrikshald”. Smepusts avskalade beskrivning av sina skador bör dock ses i relation till hur han beskriver födseln av hans dotter vid samma tid: ”D. 13 September 1716 blev min dotter Annlisa födder”.[33] Smepust uttrycker lika mycket glädje över dotterns födsel som smärta och sorg över sina skador, det vill säga inte alls. Det som framträder är det manliga idealet om att ha kontroll över sina känslor och att kunna uthärda svåra situationer.

När det gäller andras skador syns något känslosammare beskrivningar. Under marschen mot Ukraina vintern 1708 skriver Lyth den 23 december hur det var ”stor jämmer att anskåda det arma manskapet, som medelst långsamma marschen förfrusnu voro; ja mången ryttare och dragon satt på hästen i sin fulla positur ihjälfrusen”.[34] Dock är känslosammare beskrivningar inte något genomgående drag. Den 9 maj 1709 skriver Lyth att ”på vår sida blev löjtnant Brun både benen av en styckekula avskjutne, varav han litet efter dödde”.[35]

Kroppsskador tycks även ha varit ett tecken på mod, tapperhet och lojalitet. När en turkisk stormning av det svenska lägret i Bender hotade 1712 ska två svenska generaler ha bett Karl XII att gå turkarnas krav till mötes. De ska då ha visat sina ärriga bröst för kungen, som då ska ha svarat: ”jag ser av era ärr och mina egna att vi har kämpat tappert tillsammans […] ni har hittills gjort er plikt. Gör det även idag”.[36] Oavsett hur exakt detta meningsutbyte är återgivet så säger det något om hur skador sågs som ett tecken på trogen tjänst.

Soldater kan även tillfogas skador i form av kroppsstraff, något som användes under stora nordiska kriget. Soldaterna verkar inte ha uppfattat kroppsbestraffning som något kränkande i sig, däremot var det viktigt att bestraffningen utfördes på rätt sätt. När konstapeln Peter Stormhatt 1705 varit uppstudsig mot sin kapten resulterade detta i att Stormhatt blev pryglad med käpp. Stormhatt reagerar inte på själva straffet utan på redskapet som ska användas, ”min herr kapten bruka konungens kommando, det är värjan, och slå mig inte med någon käpp, eftersom jag ej är någon pojke eller hund”. Stormhatts reaktion var att dra sin värja emot kaptenen.

Korpralen Jöns Rhenberg står även han inför en upptuktning. När Rhenberg får reda på att bestraffningen ska utföras med käpp svarar även han med att dra värja mot löjtnanten som ska verkställa straffet. Att använda käppen för bestraffning var alltså något som uppfattades som kränkande för soldaterna, men varför upplevs det som kränkande? Svaret torde finnas i Stormhatts kommentar att han inte är någon pojke eller hund. Att bli pryglad med käppen förknippades sannolikt med agan som barn fick.[37] Pojken är i beroendeställning och får inte lov att bära vapen; pojken är ingen man. Att bli slagen med käppen kan alltså tolkas som att Stormhatt och Rhenberg blivit sedda som omanliga och reaktionen att dra värja kan ses som ett försvar av deras manlighet; likheter finns med medeltidens Island där anklagelse om omanligt beteende gav den utsatta mannen rätt att kräva hämnd.

Manlighetsidealet kan anas i soldaternas egna beskrivningar av krigets upplevelser. Skador bemöts oberört, nästan som om de vore ett tecken på manlighet hos den skadade. De beskrivs som vilka händelser som helst i livet. Skador hos andra beskrivs däremot mer känslosamt och medlidande för den skadade kan ses hos skribenterna. Det ska tilläggas att detta rör skador som inte gick att överkomma, antingen var den skadade redan död, eller dog kort efter skadetillfället. Mansidealet ser ut att ha varit så starkt rotat hos soldaterna att några även varit beredda att dra värjan mot sitt befäl då de stått inför hotet att bli upptuktade med käppen, ett redskap som framstod som omanligt i soldaternas ögon. I vilken utsträckning soldaterna faktiskt har anammat idealet att vara modig, tapper och självuppoffrande är svårt att säga. Dock visar soldaternas egna redogörelser att det trots allt fanns en medvetenhet om samt en vilja att leva upp till tidens mansideal.

Författaren är fil kand i historia och studerar på masterprogrammet i historia vid Lunds universitet.

Noter

1. Artéus, Gunnar: *Karolinsk och europeisk stridstaktik 1700–1712*, Exlibria, Lidköping 1972, s 36-38 och 112; Carlsson, Albert W: *Med mått mätt: svenska och utländska mått genom tiderna*, oförändrad andra utgåva, LT, Stockholm 1993, s 34; Lyth, Einar: ”Karolinska stridsmetoder 1707–1709” i Berg, Henrik (red): *En nutida karolin: en vänbok till Lars Otto Berg*, Forskningslogen Carl Friedrich Eckleff i samarbete med Stiftelsen Frimurare barnhuset, Uppsala 2011, s 94-95 och 97-100.
2. Ellis, John: *The social history of the machine gun*, Johns Hopkins paperbacks ed, Johns Hopkins University Press, Baltimore 1986, s 50 och 111-145.
3. *Lumpen 100 år – 10 ögonblick från 100 år av värnplikt*, Försvarsmakten, *https://www.forsvarsmakten.se/sv/information-och-fakta/var-historia/artiklar/100-ar-i-lumpen/*, (2023-03-15).
4. Perlestam, Magnus: ”’Fienden hade doch intet det hiertat att attaquera mig’: den karolinske krigarens syn på ett modigt beteende” i Welinder, Stig (red): *Män och manligheter från vikingar till Kalle Anka*, Almqvist & Wiksell International, 2003, s 50-52.
5. Berglund, Tomas: ”Några teoretiska utvecklingslinjer inom historisk mansforskning” i op cit, Welinder, Stig, se not 4, s 16-22; Ljunggren, Jens: *Kroppens bildning: Linggymnastikens manlighetsprojekt 1790–1914*, B. Östlings bokförlag Symposion, Diss, Stockholms universitet, Eslöv 1999, s 112; Op cit, Perlestam, Magnus, se not 4, s 50.

6. Gaunt, David: ”Manlighet: en historisk agenda” i Berggren, Anne Marie (red): *Manligt och omanligt i ett historiskt perspektiv*, Forskningsrådsnämnden, Stockholm 1999, s 19.
7. Liliequist, Jonas: ”Från niding till sprätt: en studie i det svenska omanlighetsbegreppets historia från vikingatid till sent 1700-tal” i op cit, Berggren, Anne Marie (red), se not 6, s 77-79; Ney, Agneta: ”Vapen och verbalt vett: om genusidentitet i den norröna litteraturen” i op cit, Berggren, Anne Marie (red), se not 6, s 47-49, 51-52 och 55-56 (citat s 48).
8. Stadin, Kekke: *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige*, Nordic Academic Press, Lund 2004, s 141-142; Stadin, Kekke: *Maktens män bär rött: historiska studier av manlighet, manligt framträdande och kläder*, Carlsson, Stockholm 2010, s 61-63.
9. Hellerstedt, Andreas: ”Tapperhet, adelskap och luthersk ortodoxi under karolinsk tid” i Haldén, Peter och Tjällén, Biörn (red): *Mod i strid och filosofi: dygdetiska perspektiv från Aristoteles till drönarkriget*, Nordic Academic Press, e-bok 2017, ”Carl Magnus Mellin – tapperhet och adelskap, Mellin om den tappre soldaten” (e-bok), *https://books.google.se/books?id=08jlDwAAQBAJ&lpg=PT100&ots=ZM0Pf9-URH&dq=Carl%20Magnus%20Mellin%20%E2%80%93%20tapperhet%20och%20adelskap&hl=sv&pg=PT100#v=onepage&q=Carl%20Magnus%20Mellin%20%E2%80%93%20tapperhet%20och%20adelskap&f=false*.
10. Blanka vapen är ett gemensamt namn för vapen som används för hugg och stöt så som värja, pik eller bajonett, *http://runeberg.org/nfab/0340.html*, (2023-03-01); *https://www.saob.se/artikel/?unik=B_2931-0128.03z2&pz=5*, (2023-03-01).
11. Op cit, Perlestam, Magnus, se not 4, s 56-58 och 75-76.
12. Ibid, s 64-67, 70-71 och 75.
13. Ibid, s 63, 67-69 och 75.
14. Keegan, John: *The face of battle: a study of Agincourt, Waterloo and the Somme*, 2:a utgåvan, Pimlico, London 2004, s 172-173 och 177; Keegan, John: *Krigets historia*, Natur & Kultur, Stockholm 2005, s 368; Voltaire: *Karl XII*, 2:a utgåvan, Natur & Kultur, Stockholm 1995, s 40.
15. Liliequist, Jonas: ”Från niding till sprätt: en studie i det svenska omanlighetsbegreppets historia från vikingatid till sent 1700-tal” i op cit, Berggren, Anne Marie (red), se not 6, s 80-82.
16. Laqueur, Thomas: *Om könens uppkomst: hur kroppen blev kvinnlig och manlig*, B. Östlings bokförlag Symposion, Stockholm 1994.
17. Op cit, Liliequist, Jonas, se not 15, s 82-83 (citat s 82).
18. Op cit, Ljunggren, Jens, se not 5, s 26-27.
19. Nordland, Hugo: *Känslor i krig: sensibilitet och emotionella strategier bland svenska officerare 1788–1814*, Agering, Diss, Lunds universitet, Höör 2015, s 119, *https://lup.lub.lu.se/search/files/5545896/7854490.pdf*, (2023-03-16).
20. Op cit, Ljunggren, Jens, se not 5, s 80-83; Op cit, Stadin, Kekke (2010), se not 8, s 32-33.
21. Op cit, Ljunggren, Jens, se not 5, 26, 84-85.
22. Ibid, s 31-33, 36-37, 86-88, 97-102 och 111-113 (citat s 86).
23. Ibid, s 38 och 132 (citat s 132).
24. Ibid, s 24-26.
25. Kienitz, Sabine: ”Body Damage. War disability and Constructions of Masculinity in Weimar Germany” i Hagerman, Karen och Schüler-Springorum, Stefanie (red): *Home/Front. The Military, War and Gender in 20th Century Germany*, Bloomsbury, Oxford/New York 2002, s 181.
26. Ibid, s 187-196.
27. Op cit, Nordland, Hugo, se not 19, s 209-210.
28. Ibid, s 212.
29. Ibid, s 212-216 (citat s 215).
30. Åberg, Alf (red): *Karolinska dagböcker*, 2. uppl, Stockholm 1962, s 18.
31. Ibid, s 23-24.
32. Ibid, s 118.
33. Ibid, s 142.
34. Ibid, s 81.
35. Ibid, s 84.
36. Op cit, Voltaire, se not 14, s 187-188 (citat s 188).
37. Perlestam, Magnus: *Lydnad i karolinernas tid*, Nordic Academic Press, e-bok, 2015, kap ”När disciplineringen blev fel” samt ”Att bli slagen med käpp” (citat ”Att bli slagen med käpp”).